ROCZNIK ORIENTALISTYCZNY, t. XXXV, z. 2

JAN REYCHMAN

Albina Kohna rękopiśmienny słowniczek wyrazów czuwaskich z lat sześćdziesiątych XIX wieku

W XIX wieku wśród Polaków zesłanych w dalsze gubernie Rosji, do Azji Środkowej, na Syberię, Zakaukazie czy rosyjski Daleki Wschód, nie brakło takich, którzy pobyt tam starali się wyzyskać na zebranie cennych materiałów do języka, folkloru czy życia licznych ludów orientalnych zamieszkujących dawne imperium carskie. Już Tomasz Zan notował teksty piosenek baszkirskich[1]. Adolf Januszkiewicz i Bronisław Zaleski zbierali materiały do folkloru Kazachów[2], inni zesłańcy zapisali teksty ludowej poezji azerbajdżańskiej[3], A. Giller podczas pobytu na Syberii zanotował wyrazy oroczońskie[4], później E. Piekarski na zesłaniu zgromadził materiał do słownika jakuckiego[5], a W. Sieroszewski spisywał pieśni jakuckie[6], podczas gdy Bronisław Piłsudski zasłużył się, zbierając na Sachalinie teksty gilackie i ajnoskie[7].

W dziale rękopisów Biblioteki Towarzystwa Nauk w Poznaniu znajduje się pod sygnaturą 724 niezatytułowany zbiór notatek zawierających szereg tekstów i materiałów leksykalnych czuwaskich, marijskich, udmurckich i w innych językach, które zebrał na zesłaniu powstaniec z 1863 roku, Albin Kohn[8].

---

[1] J. Reychman, *Piosenka baszkirska zapisana na wygnaniu przez Tomasza Zana*, RO XXII, 2, 1958, s. 47—73.

[2] М. Сатраева, *Западноевропейские ученые и писателе XIX века о Казахстане*, w: *Межнациональные связи казахской литературы*, Алма Ата 1970.

[3] J. Reychman, *Kilka azerbejdżańskich piosenek ludowych, zapisanych przez Polaków na Zakaukaziu w pierwszej połowie XIX w.*, RO XXVI, 2, 1963 n, s. 49—62.

[4] W. Ziemacki, *Agatona Gillera słowniczek oroczońsko-polski*, "Lingua Posnaniensis" IV, 1953, s. 337—338.

[5] S. Kałużyński, *Polskie badania nad Jakutami i ich kulturą*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki* (II), Warszawa 1966.

[6] Ibid.

[7] Por. B. Piłsudski, *Pieśni liryczne Gilaków*, ze spuścizny rękopiśmienniczej wydał W. Kotwicz, RO XII, 1936, s. 159—175.

[8] Zwrócenie uwagi na te notatki zawdzięczam niedawno zmarłemu prof. dr. B. Olszewiczowi.

Albin Kohn (1820—1880) pochodził z Bydgoszczy, był nauczycielem, wziął udział w postaniu wielkopolskim przeciw Prusakom w 1848 roku, potem w powstaniu 1863 roku. Wzięty do niewoli, zesłany został w głąb Rosji, na Syberię. Po zmiennych kolejach losu został w końcu jako poddany Prus wyreklamowany przez rząd tego kraju i po powrocie poświęcił się z kolei dziennikarstwu i publicystyce popularno-naukowej, korzystając z doświadczeń i wiadomości z pobytu w Rosji i na Syberii. Pisywał później, głównie po niemiecku, będąc długoletnim współpracownikiem niemieckiego magazynu geograficznego „Globus" i innych czasopism przyrodniczych i geograficznych. Był też współautorem paru książek z zakresu geografii i archeologii[9].

Zachowane notatki zawierają przede wszystkim słowniczek polsko-czuwasko-udmurcko (wotiacko)-marijski (czeremiski), pewne teksty w tych językach oraz próbki w innych jeszcze językach.

Materiał odnoszący się do języków ugrofińskich postaram się omówić przy innej okazji, tutaj zajmę się natomiast materiałem turkologicznym, tj. przede wszystkim czuwaskim. Tekstów języka czuwaskiego do czasów, kiedy Kohn sporządzał swe notatki, nie było wiele, a jako spisane przypuszczalnie na miejscu fonetycznie — i to na zasadzie pisowni polskiej, mogącej oddać pewne dźwięki inaczej niż w dotychczasowych zapiskach, przeważnie rosyjskich lub niemieckich, np. Pallasa w XVIII wieku mogą przedstawiać pewną wartość.

Przy opracowaniu notatek Kohna napotkaliśmy jednak wiele trudności. Są to bowiem brulionowe, odręczne, chaotyczne zapiski, zanotowane na osobnych kartkach, niedopracowane, może nawet wyrywkowe, nie stanowiące żadnej całości. Najważniejszą ich częścią jest słowniczek trzech języków, obejmujący kilkadziesiąt wyrazów. Nie jest on ułożony w kolumny, lecz wyrazy pisane są w rzędach poziomych, choć kolejność ich nie zawsze jest zachowana. Poszczególne rzędy często się mieszają i nie widać, które wyrazy którym rzędom mają odpowiadać, częste są też omyłki autora popełniane przy przepisywaniu. Czasem zamiast trzech wersji wyrazu mamy

---

[9] Por. życiorys Kohna opracowany przez S. Czarnieckiego w PSB XIII, 1967, s. 263—264, i podana tam bibliografia, poza tym nekrologi w „Petermanns Mitteilungen" 27, 1881, s. 108; „Globus" 39, 1881, s. 380; „Wędrowiec" 7, 1881; zob. też W. Nałkowski, *Ziemia i człowiek*, Warszawa 1901, s. 35. Dużą pomoc w ustaleniu biografii Kohna i bibliografii uzyskałem od B. Olszewicza z Wrocławia z materiałów Pracowni Historii Geografii i Kartografii Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN. Z artykułów Kohna najbliżej związanych z wiedzą o ludach wschodniej Rosji i Syberii należy wymienić: *Der sogenannte Tschuder Stamm*, „Globus" 24, 1873; *Der Jakuter Volkstamme*, „Globus" 27, 1874; *Die Karagasen des kleinen Altaigebirges*, „Globus" 1873; *Die Buriaten in den Steppen Ostsibiriens und im Nertschinsker Lande*, „Aus Allen Welteilen" 1874; *Die Chara-Tunguten und Olüt--Mongolen*, „Globus" 30, 1876; *Die mahommedanischen Tataren in Nordasien*, „Globus" 27, 1875; *Die Mongolen*, „Globus" 28, 1875; *Die Tungusen in Sibirien*, „Globus" 25, 1874; *Zwei dahinsiehende Volkstämme Nordsiriens*, „Aus Allen Welteilen" 1875, oraz opracowaną wespół z R. Andree książkę *Sibirien und das Amurgebiet*, Leipzig 1876.

tylko dwie lub jedną, czasem cztery, gdyż dodana jest jeszcze postać ujgurska czy karagaska, bądź w jednym z tych języków (jakim?) podane są dwa synonimy. Czasem są trzy wyrazy w szeregu poziomym, ale nie są to trzy wersje językowe, lecz tylko dwie, a trzecia jest synonimem jednej z nich, podczas gdy wyrazu z jednego języka brak. Nieraz ich szyk jest pomieszany, a hasła polskie umieszczone są w niewłaściwym miejscu. Jeśli dodamy do tego, że między językiem czuwaskim i tatarsko-kazańskim a marijskim i czeremiskim istnieje szereg leksykalnych powiązań i wzajemnych zapożyczeń [10], to będziemy mieli obraz trudności pierwszego etapu tej pracy, jaką było ułożenie wyrazów według właściwych kolumn i wyselekcjonowanie materiału czuwaskiego, co oczywiście było możliwe tylko przy identyfikacji wyrazów i w innych językach podanych, tj. udmurckim i marijskim (ewentualnie w występujących jeszcze innych językach).

Następną trudnością było właściwe odczytanie wyrazów. Kohn zapisywał bowiem niewyraźnie i wielu liter nie można dobrze odczytać. Trudno np. odróżnić u niego *J* od *S*, *a* od *u*, *ij* od *y*, *ż* (pisanego *ʒ*) od *z* itd. Oczywiście zachowany został wiernie jego zapis, choćby czasem mógł nas dziwić. Autor notatek był w dziedzinie językoznawstwa zupełnym dyletantem: powtarzał np. bezkrytycznie naiwną hipotezę o tym, jakoby nazwa Samojedzi pochodzić miała od tego, że się „sami jedli" [11].

Zapisując znaczenie wyrazów w języku polskim, Kohn mógł wpadać w pułapki czyhające na osoby przeprowadzające bez większego przygotowania kwerendy językoznawcze. Nie wiemy, czy Kohn miał wspólny język z respondentami (z materiałów zebranych wygląda, że z tych trzech języków najlepiej orientował się w udmurckim; wyrazów w tym języku jest najwięcej i chyba one są najpoprawniej zapisane), czy raczej poprzestał na wskazywaniu odpowiednich przedmiotów i zapisywaniu odpowiedzi. Wydaje się, że raczej stosował drugi sposób, i stąd wywodzą się bądź pewne pomyłki (np. czoło zamiast oka), bądź zwykłe w takich wypadkach nieporozumienia: tak np. zamiast wyrazu 'język' zanotowany jest wyraz oznaczający 'mój język'. Kohn zapytał zapewne: „co to jest?", i odpowiedź brzmiała: „mój język". Takich nieporozumień jest dużo przy bardziej abstrakcyjnych pojęciach; Kohn notował po polsku czasowniki w bezokoliczniku, a respondenci zwykle podawali np. pierwszą osobę liczby pojedynczej czasu teraźniejszego.

Z kolei sama forma polska nie zawsze jest zupełnie jasna. Czy np. „niesycony" ma znaczyć „nienasycony"? Czy sąsiadujący z tym wyraz „oparzony" nie jest omyłkowo zapisanym wyrazem „opatrzony", jak należy sądzić przez opozycję z sąsiednimi? Nie wiemy, czy cały szereg wyrazów używanych przez Kohna ma znaczenie

---

[10] Y. Wichmann, *Die Tschuwassischer Lehnwörter in der permischen Sprachen*, Helsingfors 1903; M. Räsänen, *Die Tschuwassische Lehnwörter in der Tscheremissischen*, Helsinki 1920; tenże, *Die tatarische Lehnwörter im Tscheremissischen*, Helsinki 1923. Może być więc wiele pomyłek przy należytym zakwalifikowaniu danego wyrazu, czasem umieszczonego w niewłaściwym rzędzie.

[11] Lub że Samojed „sam jedzie". Ale przyznać trzeba, że obok tego słusznie wiązał tę nazwę z wyrazem *sooma* 'Sumpf', *Sibirien* s. 33.

dzisiejsze. Co np. rozumie Kohn przez „siermięgę", a co przez „sukmanę"? Co by miało znaczyć „krwisty" lub „dziewka stara i prosta"?

Trzeba zaznaczyć, że Kohn stosuje szereg wyrażeń czasem archaicznych, nie zawsze dziś zrozumiałych, a zarazem specjalnych, jak „podsiedziołek", „szleje", „jarzynowa słoma" (= „jara"), „chlebna dzieża", „piernat", „susznia", „nicielnicy", „osina", „kiernoz", „słodkogorz", „z podchmiela", „kaczerga", „odliga" (= „odwilż"). Niemniej w tekście nic nie korygowałem, zwracając tylko uwagę na możliwe błędy. W wyrazach czuwaskich tym bardziej niczego nie zmieniałem, gdyż rzekome błędy mogą czasem wyrażać charakterystyczne zjawiska językowe.

Kiedy i gdzie zapisał Kohn swe notatki? Przebywał na zesłaniu około pięciu lat (1864—1869), ale jego marszruty znamy tylko bardzo ogólnie z jego życiorysów bądź ze wzmianek w jego pracach. Wiemy, że mając odmrożone kończyny przebywał w styczniu 1864 roku w Czeboksarach, obecnej stolicy Udmurckiej Autonomicznej RR. Wiosną 1864 roku jechał z Tobolska do Krasnojarska. Wspólnie z 400 innymi zesłańcami przekracza wówczas granicę Syberii. W grudniu 1866 roku transportowany był z Ustikut do Irkucka, w 1868 roku, już ułaskawiony, zatrzymany został jeszcze w Krasnojarsku i dopiero w 1869 roku mógł wrócić do kraju. Jak widzimy, poznał w tym czasie wiele ciekawych rejonów i wiele ludów, tak ałtajskich — Tatarów, Jakutów, Kazachów koło Iszymu, Omska (dobrze przy tym odróżniał „Kajsaków" czy „Chazaków" od Kirgizów, Czuwaszów, Tatarów minusińskich tj. Chakasów, Ujgurów, Karagasów, Buriatów)[12], jak i ludów ugrofińskich — Udmurtów, zwanych Wotiakami, Marijców, zwanych Czeremisami, Samojedów czy Ewenków (Lamutów). W Tomsku siedział w jednej celi z Chakasem, od którego się wiele dowiedział o ich języku. Później uzupełniał te wiadomości literaturą. Tak więc, jeśli chodzi o Kazachów, znał np. opisy i prace Hellwalda, naszego Gustawa Zielińskiego, niektóre turkologiczne prace Radłowa.

Do ściślejszego określenia miejsc, gdzie zbierał opublikowane tu materiały, można wyzyskać pewne elementy z jego własnych uwag i notatek na marginesach tych zapisków dokonywanych. Tak np. na jednym jest data „18 III 1865", na innym znów zanotowano: „Staro Sundyr nad Wołgą w Kazańskiej Gubernii"; wymienione są nawet nazwy bardziej szczegółowe: „byłem", i tu nazwy wiosek wotiackich: Kilmieź, Muki-kaksi, Sumsi Kilmieź, Sietty. Wobec braku szczegółowej mapy nie można było nazw tych zidentyfikować. W innym miejscu mała notatka na marginesie utrwala wiadomość, że tekst zanotowano nad rzeką Woznią, gdzie indziej notatka „w okolicach Czeboksarów - wioska gdzie sprawdziłem". Czy oznacza to, że Kohn zanotowane teksty tylko na miejscu sprawdzał? Jeszcze w innym miejscu figuruje zapisek: „Sprawdziłem z książki w przejeździe — 1865 styczeń". Mamy więc ogólne ramy geograficzne (pogranicze guberni wiatskiej i kazańskiej, rejon Czeboksarów) i chronologiczne (pierwszy kwartał 1865 roku). Nie wiemy, czy autor na miejscu notował, czy tylko kontrolował, a przecież część materiałów nie pochodzi z tego terenu, lecz z Syberii (materiały do języka Karagasów, Chakasów, Ewenków, Buriatów itd.). Przypuszczalnie

[12] Zwanych przez niego Bratskije (ibid., s. 67).

więc zapiski, którymi tu się zajmujemy, były sporządzone pierwotnie na terenie zamieszkałym przez te trzy narodowości, gdzieś na pograniczu guberni kazańskiej i wiatskiej, i skontrolowane w pierwszym kwartale 1865 roku. Potem, być może, zostały jeszcze raz przepisane, choć nie w pełni uporządkowane; dopisane wówczas zostały pewne wyrazy z innych języków (używanych przez ludy odległe od terenów pierwotnego zapisu (tj. miejsca zesłania), a więc np. przez Karagasów, Lamutów, Ewenków), jak również porównane zostały pewne dostępne teksty drukowane czuwaskie, np. Sbojew[13]. Przy zapisie fonetycznym wyrazów czuwaskich Kohn trafił na szereg dźwięków, z którymi dotąd się nie spotykał i które nie były łatwe do wyrażenia. Oznaczał je w rozmaity sposób, nie zawsze przy tym konsekwentnie. Nawet te same wyrazy były kilkakrotnie inaczej zapisywane, np. *kuak* — *kwak*, *łaich* — *łajch*, *erne* — *wiernie*, *szeder* — *siuldyr*, *chiwel* — *chwel*, *ołłom* — *ołłym*. Ale zapisując wyrazy tak, jak je słyszał, mógł on zanotować wyrazy o cechach bądź archaicznych, bądź zanikłych, dialektycznych, a więc zapis jego jest godny uwagi.

Mimo małego przygotowania językoznawczego, Kohn zanotował na ogół trafnie zarówno postać fonetyczną wielu wyrazów, jak ich znaczenie. Przy wyrażaniu graficznym dźwięków języka czuwaskiego Kohn napotykał duże trudności, szczególnie w tych wypadkach, gdy chodziło o oddanie dźwięków, których się nie spotyka w języku polskim ani w żadnym innym znanym Kohnowi, stąd różne i nieraz niekonsekwentne środki. Należy przy tym wciąż mieć na uwadze, że nie tylko Kohn nie zawsze poprawnie odbierał te dźwięki, ale mogły one często być podane w ich, jak wspominaliśmy już, dialektalnej wymowie[14]. Oto najbardziej charakterystyczne zjawiska występujące w Kohnowskich zapisach wyrazów czuwaskich:

1. Jeżeli idzie o spółgłoski, to — ponieważ system spółgłoskowy języka czuwaskiego niewiele się różnił od znanych mu języków i niewiele występuje spółgłosek jemu nieznanych — nie miał większych trudności przy graficznym ich wyrażeniu. A więc tylne welarne płynne *l* oddaje on przeważnie przez *ł* lub *l*, ale czasem, tam gdzie jest ono zbliżone do spółgłoskowego *u̯* (angielskie *w*) — przez *u*. Dźwięk *w* w zasadzie podaje przez *w*, ale czasem, tam gdzie przechodzi w spółgłoskowe *u̯* (jak wyżej), przez *u*. Spirant welarny bezdźwięczny *h* — przez *ch*, podczas gdy ten sam spirant dźwięczny (*γ*) sprawiał mu już więcej kłopotów; stosownie do wymowy miejscowej oddawał go raz przez *k*, to znów przez *gi* (w pewnych językach tureckich bliski on jest często gardłowemu *k*, *g*).

Największe kłopoty miał Kohn z systemem spirantów i afrykat. Spiranty bezdźwięczne *š*, *ś* oddaje przez *si* lub *sz*, dźwięczne palatalizowane *ž* przez *z i*; *sz*, *ž* przez *ż*, ale i *cz*. Z kolei afrykaty *č* przez *cz* lub *dzi*, a palatalizowane *ž'* przez *zi*. Charaktery-

[13] Zob. bibliografia, s. 50.

[14] Uwagi o zapisywaniu przez Kohna dźwięków języka czuwaskiego i zjawisk fonetycznych w niej występujących dotyczą w dużej mierze także jego zapisów wyrazów z języka udmurckiego i czeremiskiego; system fonetyczny tych języków jest czuwaskiemu dość bliski i Kohn stosował podobne zasady przy zapisie. O systemie fonetycznym języka czuwaskiego zob. J. Benzing, *Das Tschuwassische*, PhTF, I, 1959, s. 695 i n.

styczne jest przy tym oznaczanie spirantów *š* i *s'* przez polski odpowiednik afrykaty *c* [*cz*]; sprawia to wrażenie uchwycenia pewnej wymiany *č* i *s*, często w językach tureckich spotykanej. Rzecz ciekawa, że podobnie wymieniali te dźwięki przy notowaniu wyrazów kazachskich zesłańcy polscy, T. Zan i A. Januszkiewicz. Widać jednak z tego, że Kohn był przede wszystkim w kłopocie, jak oddać spiranty palatalizowane, i stąd jego niekonsekwencje. Charakterystycznym zjawiskiem jest w notatkach Kohna niejednokrotne występowanie wymiany *j* ~ *s'* (*jok* ~ *siok*, *juman* ~ *siuman*, *jor* ~ *sor*, wymiany *ju* ~ *giu* oraz wymiany *tiu* ~ *c'u*. Często w systemie zapisków Kohna występuje udźwiękowienie pewnych spółgłosek, np. *t* > *d*, *p* > *b*, *k'* > *g*. Inne spółgłoski niewiele się różnią w zasadzie od przyjętych w systemach znanych Kohnowi i są tak samo wyrażone. Nie wiemy, czy wymowie dialektalnej, czy niewłaściwemu uchwyceniu przez Kohna niektórych dźwięków przypisać należy spotykaną w słowniczku wymianę *n* ~ *m*. Charakterystyczne jest czasem dublowanie spółgłosek w celu oddania nacisku.

Jak widać, kłopoty sprawiało Kohnowi tylko uchwycenie wymowy pewnych grup spółgłosek. Zwraca jednak uwagę, że Kohn w zapisywaniu wyrazów czuwaskich unika pewnych polskich znaków, które zdawałyby się bliskie dźwiękom czuwaskim, pomija więc *ś*, *ż*, *ź*, *dź* (choć je stosuje w polskich wyrazach). Pamiętać jednak należy, że jako wychowany w języku niemieckim miał prawdopodobnie pewne trudności przy należytym precyzowaniu charakteru tych dźwięków w języku polskim, stąd brak dokładności i niekonsekwencje przy oddawaniu niezupełnie im odpowiadających dźwięków czuwaskich.

2. Trudniejszy był jednak dla niego samogłoskowy system fonetyczny, gdyż tu szczególnie występowało wiele nieznanych mu i trudnych do wyrażenia dźwięków. A więc *ă*[15], zależnie od miejsca w wyrazie, akcentu, wymowy regionalnej, oddawał przez *y*, *e*, *eu* (= *ö*), *o*, *u*, *iu*, a często, jeśli bardzo krótkie i nieakcentowane, w ogóle opuszczał. Z kolei krótkie zamknięte *é*[16] występuje jako *i* lub *e* czy *ie*, czasem jako *y*, a czasem — jak w przypadku *ă* — w ogóle jest opuszczone. Częste jest u niego zjawisko wymiany *u* w *o*; te samogłoski są w wielu tureckich językach bardzo zbliżone, może w okolicach, skąd brał swe materiały, występowały jako półzamknięte *ó*; *u* czasem wyrażone jest przez *ul* lub *łu*. Twarde tylne *y* konsekwentnie oddawane jest przez polskie *y*. Zdawałoby się, że przy takiej znajomości języka niemieckiego nie będzie trudności z wyrażaniem samogłoski *ö*; tymczasem Kohn tak jak w tekstach ugrofińskich (gdzie ona występuje częściej), ustanawia dla niej symbol *eu* (z francuskiego), czasem *eo*, lub — co jest charakterystyczne dla apercepcji tego dźwięku przez Kohna — *y*, gdyż nieraz wymowa tej samogłoski jest rzeczywiście bliższa polskiemu *y*. W tekstach tych występują rzadko jeszcze inne zjawiska, będące może echem słyszanej wymowy miejscowej, jak wymiana *é* w *u*, *a* w *e*, *e* w *i*, wreszcie *u* w *ul*.

---

[15] W języku czuwaskim jest to zredukowany dźwięk, będący — w zależności od miejsca w wyrazie i pochodzenia — czymś pośrednim pomiędzy zredukowanym *i*, *y* i *o*; por. Benzing, op. cit., s. 702.

[16] Pośrednie między zredukowanym *i*, *e*, i *ö*; por. ibid., s. 703.

Zachowując całkowicie pisownię stosowaną przez Kohna, choć nie stanowi ona konsekwentnego systemu, zwracamy jeszcze uwagę, że znaki akcentowe (') czy apostrofy umieszczone nad końcem niektórych wyrazów lub po nich nie mają oznaczać żadnego zmiękczenia, np. *ś*, *ń*, ale są próbą określenia akcentu czuwaskiego na ostatniej sylabie. W wielu wypadkach Kohn umieszcza na liście wyrazy czuwaskie w wersji bliższej postaci występującej w języku tatarsko-kazańskim, tak jak na mieszanym tym terenie mogły być używane[17].

Aczkolwiek w zapisach Kohna występuje szereg czuwaskich cech dialektycznych, nie byłoby łatwe określić dialekt, z którego brano te wyrazy. Niemniej przy identyfikacji tych wyrazów (w naszym tekście w nawiasie klamrowym), mając do dyspozycji rozliczne formy dialektyczne czy archaiczne, starałem się wybierać warianty zaświadczone, a podobne do form zanotowanych przez Kohna, często odbiegające od postaci powszechnie przyjętych, tak aby znaleźć uzasadnienie dla dokonanych przez niego zapisów, a zarazem uwydatnić formy mogące ewentualnie posłużyć do określenia przynależności dialektalnej czy charakteru dialektalnego.

Do wykazu wyrazów włączono też pewną ilość tych, które nie zostały w pełni zidentyfikowane, ale które zostały zapisane wyraźnie i odczytane na pewno poprawnie, tak aby mogły stanowić podstawę do dalszych badań. Przy wyrazach, których odczytanie nie jest pewne, umieściliśmy znak zapytania w nawiasie kwadratowym. Opuszczono tylko wyrazy zapisane zupełnie niewyraźnie, zamazane i niemożliwe do odczytania, a także te wyrazy czuwaskie, których polski odpowiednik był nieczytelny. Nie chcielibyśmy, aby koniektura doprowadziła do zbędnych wywodów czy mistyfikacyj: dalsze badania musiałyby się oprzeć wyłącznie na studium rękopisu.

Porządek wyrazów zachowano taki, jaki jest w rękopisie, gdyż są one tam zgrupowane według pewnych zespołów znaczeniowych, co może czasem być pomocne przy próbach identyfikacji niejasnych wyrazów. Celowo zachowano więc, dość zresztą rzadkie powtórzenia tych samych wyrazów. Niemniej, ponieważ porządek poszczególnych kartek jest chyba w przeważnej części przypadkowy i raczej nadany przez prowadzących opis inwentaryzacyjny rękopisu, nie można — poza zgrupowaniami wyrazów zapisanymi na jednej kartce — wysuwać żadnych daleko idących wniosków z tej kolejności. Mogą to być bowiem zespoły notatek z rozmaitych okresów, powstałych w różnych warunkach (wskazują na to choćby owe powtórzenia). Identyfikacja wyrazów czuwaskich była nieraz trudna, czasem osiągnięto ją tylko przez eliminację wyrazów zaświadczonych jako udmurckie czy marijskie.

Wstęp niniejszy, jak też komentarze i notki napisane są po polsku, gdyż — wobec zastosowania przez Kohna pisowni polskiej i podawania znaczeń wyrazów w języku polskim — materiały te służyć mogą w tym stanie tylko osobom dobrze znającym język polski.

Opracowanie obejmuje następujące elementy: hasła polskie i ich odpowiedniki czuwaskie w zapisie Kohna, następnie — w nawiasie kwadratowym — próbę

---

[17] Np. 'las' — *urman* zamiast czuw. *vurman*; 'syn' — *ul* zamiast *yvel*; 'woda' — *u* zamiast *syv*; 'mydło' — *soboń* zamiast *saven*; 'piwo' — *sur* zamiast *sura*.

identyfikacji wyrazu w postaci, w jakiej został zapisany, określenie ścisłości znaczenia i ewentualnie inne jego wersje czy uwagi o możliwości odmiennego znaczenia. Nawias zwykły zachowujemy dla zastosowanego przez autora tego znaku. Dla większej jasności w zapisie Kohna wprowadziliśmy tylko dwukropek między wyrazem polskim a jego odpowiednikiem czuwaskim.

Przy identyfikacji wyrazu zastosowaliśmy w zasadzie uproszczoną pisownię fonetyczną, opartą na pisowni używanej w *Philologiae Turcicae Fundamenta*.

Podstawowe prace, na których się opierałem przy opracowaniu materiału tego słowniczka, są następujące:

Ašmarin N. I., *Thesaurus linguae Tschuvaschorum*, 1—17 Казань-Чебоксары 1928—1950 (skrót: Ašm.).

Mészáros G., *Csuvás népköltési gyüjtemény*, t. I—II, Budapest 1909—1912.

Paasonen H., *Csuvás szójegyzék*, Budapest 1908 (skrót: Paas.).

Paasonen H., *Gebräuche und Volkdichtung der Tschuvassen*, Helsinki 1949.

Räsänen M., *Die Tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, Helsinki 1920 (skrót: Räs. Tschuw. Lehnw.).

Räsänen M., *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs die Türksprachen*, Helsinki 1969 (skrót: Ras. Et.).

Wichmann Y., *Die Tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen*, Helsingfors 1903 (skrót: Wichmann. Tschuw. Lehnw.).

Горкий С. П., *Очерки по истории чувашского литературного языка*, IV, 4, 1959.

Егоров В. Г., *Этимологический словарь чувашского языка*, Чебоксары 1964 (skrót: Егоров, Этим.).

Золотницкий Н. И., *Корневой чувашско-русский словарь*, Казань 1870 (skrót Золотн.).

Лыткин Т. С., *Зырянский край*, СПб 1889.

Плетнева-Соколова А., Львова А., Дмитриев К., *Русско-чувашский словарь названий растений*, Чебоксары 1967.

Сбоев В., *Исследования об инородцах казанской губернии*, Казань 1865 (skrót: Сбоев).

Фукс А. А., *Записки о Чувашах*, 1840.

*

wódka : *arakiè* [*ereh*, ts., tat. kaz. *araky*]

piwo : *sur* [*săra*, ts. W tatarsko-kazańskim *syra*, w rzędzie maryjskim rękopisu jest *sura*]

mydło : *sobon* [*subăn* ~ *supăn*, ts., tat. kaz. *sabyn*, ts.]

lustro : *kiuker* [Paas. s. 78 podaje *kus'kski*, *kus'*+*keski* ~ *kăskă*, ts., może pomieszane z *teker*, ts.]

siodło : *junuład* [*jĕner*, ts.]

spodnica : *chuż* [niezidentyfikowane]

grzebień : *tur* [*tura*, ts.]
chustka : *toter* [*tuttăr*, ts.]
sadło : *siu* [*śu*, ts.]
onuczy : *kołła* [niezidentyfikowane]
jabłoń : *ołm* [*ulmă* ~ *olmă* ts.]
bliny : *ikiercze* [*ikerčĕ* ts.]
przyjaciel : *irysin dos* [*vyrăsyn dos* 'przyjaciel Rosjanin']
dziegieć : *diogot* [z ros., 'smoła', ts.]
stryj : *pidzi* [*pič'e*, *pičče* 'brat starszy, stryj']
ciotka : *agi* [*agaj* ~ *akka* 'starsza krewna, starsza siostra']
babka : *korziuk* [*karčăk* 'staruszka']
jest : *por* [*por*, ts.]
niema : *siok* [*śok* ~ *śuk*, ts.]
siadaj : *sarsak sinie* [nie wyjaśnione]
okno : *tiuredze* [*cüreče* < pers. ;ر جة 'małe drzwi', zob. *Чӳречe*, Егоров, s. 328]
wieża : *wyszka* [ros. *вышка*, ts.]
palić : *turdatne* [od czasown. *turt-*, *turd-*, 'wciągać, niuchać, palić', prawdopodobnie 2 os. l. poj. cz. teraźn., *turtatăn* ~ *turdataň* 'on wciąga, niucha, pali tytoń']
głupi : *uchmach* ['uhmah', ts.]
rozumny : *usło* ['usla', ts.]
wesoły : *łaich* [*lajăh* 'dobry, pomyślny, dogodny', z arabsk. لايق, ściśle: 'passend angemessen', Paas., s. 80]
słoma : *oĩĩom* [*ulăm*, *olăm* ts.]
żytnia słoma : *iros ołłom* [*yros olăm*, ts.]
jarzynowa słoma : *siurtri ołłom* [*śurtri olăm* 'jara słoma']
konia nakarmić : *ut sididierme* [*ut sididierme*, ts.]
czapka : *kołpak* [*kałbak*, ts.; Paas.: 'Kindermütze', może i ros. *колпак*, zob. też niżej hasło: 'czapka zimowa'. Tat. *kolpak*, skąd i marijs. *kolpak*, Ras. Tat., s. 33]
po południu : *kunderła* [*kăndărla*, ts.]
jutro : *ujran* [*yran*, ts.]
ubogi : *eskus* [*eśkĕś*, 'pijanica']
prędzej : *czasrak* [*časrah*, ts.]
pomału : *sachał czerpało* [zob. Ašm. XI, s. 83 z *сахал* 'mało' + *чар* 'zatrzymaj się' + + *пола* 'niech będzie']
wiorsta : *siochron* [*śuchrăm*, ts.]
dawno : *par gonie* [*per gun*, Paas., s. 96: 'kilka dni temu']
konno jechać : *urła ut pola* [*yrăla ut polă* 'pojedzie konno']
[illegible] : *siuna* [*śuna*, ts.]
[illegible] : *czebada* [*śebada*, Paas.: 'Bastschuh']
[illegible] gruby : *pureżże* [?; Ašm. XI, s. 198, podaje: *пыжсы* 'knut', dziś: *pušă* 'knut']
[illegible] : *chmulà* [*homla*, ts.]
[illegible]ęga : *aziam* [niezidentyfikowane]

czapka zimowa : *islik* vel *kolpak* [*islăk* 'czapka'. Tak samo w marijskim. Zob. też wyżej hasło 'czapka', *kołpak*]
pas : *pisì* [*piśihhi*, ts.]
rękawica : *łza* [*alsa*, ts.]
koszula : *kibiè* [*kăbă*, ts.]
ogier : *yra* [*yra ut* ~ *irat*, ts.]
klacz : *kejstra* [*kĕsre*, ts.]
wioska : *jałł* [*jal* ts.]
miasto : *chałła* [*hula* ~ *hola*, ts.][18]
moskal : *wyrys* [*vyrăs*, 'Rosjanin']
miejsce : *wyrn* [*vyrăn*, ts.]
daj : *bar* [*par*, ts.]
gospodarz : *chozia* [*huža*, ts.]
dziewczyna : *chir* [*hĕr*, ts.]
chleb : *sukur*[19] [*śăkăr*, ts.]
jeść chcę : *korm szojesz* [ros. *korm*+*śijĕś*, 3 os. l. mn. cz. przyszł. od czasown. *śi* — 'jeść']
mąka : *siunuch* [*śónóh*, ts.]
wiadro : *widre* [*vidre*, z ros., ts.]
las : *urman*[20] [*vorman* ~ *vurman*, ts., zob. tat. kaz. *urman*]
rzeka : *suł* [*su* ~ *syv* 'woda, rzeka', Ašm., XVII, s. 366, ogólnoturec. *su*, ts.]
most : *kiper* [*kăbăr*, ts.]
góra : *sorid* [*sĕrid*, ts.]
duha : *piuhe* [*păkă* 'duga, kabłąk w uprzęży'; bardziej by tu się nadawał wyraz *buko* podany w rzędzie marijskim; może nastąpiło przestawienie?]
brzoza : *chorn*[21] [*hurăn*, ts.]
dąb : *juman* [*juman*, ts.]
piróg : *kahil* [*kukăl*, ts.]
noc : *siurle*[22] [*śărle*, ts., ściśle: 'nocą']
śnieg : *sor* [*jor* ~ *jur*, ts.]
bizun : *puża* [*pušă* 'knut, nahajka']
łąka : *soran* [*śaran*, ts.]
żyto : *roż* [*yraš*, ts.]
jęczmień : *urba* [*urba*, ts.]
owies : *siule* [*sala*, ts., Paas., s. 117, podaje *sölö*, ts. We wsch. marijs.: *š'ül'ö*, ts.]
pszenica : *toła* [*tulă*, ts.]
siekiera : *orda* [*purdă*, ts., zanik nagłosowego *p* niejasny]

---

[18] W tekstach: *chola*.
[19] W tekstach: *siukur*, także *tyrer*.
[20] W tekstach: *wurman*.
[21] W tekstach: *chorym*.
[22] W tekstach: *siur*.

ojciec : *ati*[23] [*ati* ~ *atte*, ts.]
matka : *abi* [*aba* ~ *api*, ts.]
siostra : *imak* [*jămăk*, 'młodsza siostra'; terminologia stosunków pokrewieństwa jest we wszystkich językach ałtajskich niezwykle bogata; zob. ostatnio C. Rundgren, *Teyze und čičä. Bemerkungen zu den türkischen Verwandschaftsnamen*, „Oriens" XV, 1962]
słońce : *chiwel*[24] [*hĕvel*, ts., zob. niżej]
bóg : *tora* [*tŭrä*, ts.]
człowiek : *eden* [*edem*, ts.]
krawiec : *siusilét* [*śeveśe*, ts.][25]
szewc : *ada siulet* [*ataša*, ts.]
chomont [!] : *chomud* [*hămăt*, ts.]
noga : *ura* [*ura*, ts.]
ręka : *ała* [*ală*, ts.]
nos : *sunza* [*sămza*, ts.]
język : *czilgiè* [*č'elhe*, ts.]
kochać : *jorodas* [jakaś forma od *jurat* — ts. lub mari *jöratas*, ts.]
kogut : *ałtan* [*altan* ~ *autan* ~ *avtan*, ts., mari *autan* ~ *aytan*, ts., por. Räs. Tschuw. Lehnw.]
kura : *czeha* [*č'ăhă*, ts.]
kaczka : *kwagał* [*kăvakal*, ts.]
kruk : *kuakà* [*ula kurak* 'wrona']
wrona : *siugan* [*śăhan* 'kruk']
sroka : *czegak* [*č'agak*, ts.]
jastrząb : *cherczka* [*hurčka*, ts.]
cietrzew : *keur* [niezidentyfikowane]
sowa : *tumona* [*tămana*, ts.]
kuropatwa : *kedeur* [niezidentyfikowane]
koń : *ut* (*łaża*) [*ut*, ts., tak samo w tekstach; *laša*, ts.]
słowik : *sałygaj* [chyba ros. *соловей*, ts.][26]
krowa : *inie*[27] [*ĕne*, ts.]
owca : *soroch*[28] [*surăh*, ts.]
jagnię : *piudek* [*pudăk*, ts.]
cielę : *pru* [*peru* ~ *pru*, ts.]
wół : *mugur* [*văkăr*, ts., wymiana *m* > *v* niejasna]

---

[23] W tekstach: *adij*.
[24] W tekstach: *chwel*.
[25] *-let* jest może końcówką denominatywną: uprawiać zawód krawca.
[26] W tekstach jest *szipczik* (*šăpčăk*). Wyraz *sałygaj* niejasny, chyba pochodne od ros. *соловей* lub *salakajăk* 'wróbel'; zob. J. Reychman, *Tschuwassisch salygaj = Nachtigall* (*luscinia luscinia*)?, *Studia Turcica*, Budapest 1971, s. 385—387.
[27] W tekstach: *inia*.
[28] W tekstach: *sorych*.

świnia : *sysnà* [*sysnà*, ts.]
kiernoz : *sysna ati* [*sysna aśi* 'knur']
prosię : *sysna ziuri* [*sysna suri*, ts.]
pies : *ida* [jyda, ts.]
wilk : *kaszkár* [kaškăr, ts.] *takmak* [*tukmak*, ts.]
niedźwiedź : *uba* [*uba*, ts.]
lis : *tijlla* [*tilĕ* ~ *tille*, ts.]
wiewiórka : *tumana orłan* [*tumana arlan* 'sowi kret' ?]
zając : *mułgacz* [*mulgaž'ă*, ts.]
kot : *koszàk* [*kužak*, ts.]
wąż : *idin*[29] [może źle przepisane tat. kaz. *ilan*, czuw. *śĕlăn*]
żaba : *szaba* [*šaba*, ts.]
kret : *orłan* [*arlan*, ts.; mari: *arlan* ~ *orlan*, 'Ratte, Hamster, Maulwurf', zob. Szilasi, *Vocabularium ceremissicum*, Budapest 1901, s. 10, zob. też wyżej 'wiewiórka']
mrówka : *kutke* [*kătkă*, ts.]
włosy : *sius* [*śüś*, ts.]
czoło : *kos* [chyba nieporozumienie, raczej *koś* 'oczy', ale jest także *pit-kuś* 'twarz'; por. Paas. 78]
uszy : *kołha* [*hălha*, ts.]
oczy : *kos* [*kuś* ~ *koś*; zob. wyżej 'czoło']
brwi : *kos kardze* [*kuśharši*, ts.]
gęba : *picz mordè vel syn* [*piče*, od *pit* 'twarz'; *morde* z ros.; *syn*: *săn* 'twarz']
zęby : *szeuł* (*żył*) [*šĕl*, ts.]
gardło : *peur* [*pyr*, ts.]
paznogiec : *czernia* [*čĕrne*, ts.]
twarz : *syn* [*săn*, ts.]
szyja : *czurt i czer* [niezidentyfikowane]
piwo : *sur* [zob. wyżej ts.]
igła i szpilka : *gip* [*jĕp*, ts.]
nici : *sip* [*śip*, ts.]
powróz : *siniz* [*sănčăr*, ts.]
srebro : *peher* [*pĕhĕr*, ale nie 'srebro', lecz 'miedź', Räs. Et. 58]
kocioł : *kuran* [*huran*, ts.]
kajdany : *simerlenie* [niezidentyfikowane]
świeca : *siurda* [*śurta* ~ *śurda*, ts.]

[tu wchodzi „liczba czuwaszka":]

1 *pria* [*pĕrre*]
2 *ikkie* [*ikkĕ*]
3 *wissé* [*vissĕ*]

---

[29] W tekstach: *siułan*, z objaśnieniem: „od tatarskiego ilandziłan, żmieja, wąż, gadzina".

4	*dwatte*	[*tăvattă*]
5	*pilik*	[*pillek*]
6	*olta*	[*ulttă*]
7	*siciè*	[*siččĕ*]
8	*sakyr*	[*sakkăr*]
9	*tokur*	[*tăhhăr*]
10	*wanna*	[*vunnă*]
11	*wanna pria*	[*vunnă pĕrre*]
12	*wanna ikkie*	[*vunna ikkĕ*]
13	*wanna wisze*	[*vunna wissĕ*]
20	*sirim*	[*sirĕm*]
21	*sirim pria*	[*sirĕm pĕrre*]
30	*wudor*	[*vădăr*]
31	*wudor pria*	[*vădăr pĕrre*]
40	*chirich*	[*hĕrĕh*]
50	*alła*	[*allă*]
51	*alła pria*	[*allă pĕrre*]
60	*otmał*	[*utmăl*]
70	*sitmil*	[*śitmĕl*]
80	*sokor wanna*	[*sakkăr vunnă*]
90	*tokur wanna*	[*tăhhăr vunnă*]
100	*siur*	[*śor*, *śer*, zob. Paas. Cs. 132]
200	*ikkie siur*	[*ikkĕ śor*]
300	*wisse siur*	[*vissĕ śor*]
400	*dwatte siur*	[*tăvattă śor*]
1000	*wanna siur*	[*vunnă śor*]

Następują dwa odmienne, może sporządzone w innym czasie i okolicznościach nazwy miesięcy, nie skoordynowane; przy identyfikacji tych nazw należy wziąć pod uwagę, że dawne miesiące czuwaskie niezupełnie odpowiadały przyjętym w kalendarzu europejskim.]

Styczeń : *Mon-kirlacz'* [*măn kărlăč. Kărlăč*, tat. kaz. *kărlăč* jest nazwą dwu najzimniejszych miesięcy. *Mon* znaczy tu 'główny'. Zob. u Золотн. *Мун кырлач*, s. 191—199, Сбоев, s. 14]

Luty : *Kisin-kirłacz* [*kežén kărlăč.* U Золотн. jako 'mniejszy'. Paas., s. 69, jako *keżən kə̂rle*, *Džə*, 'trzynasty miesiąc zimy']

Marzec : *Nors-ojch* [*Nors ujăh.* Dziś *narăs ajăhí* 'luty'. Золотн.: *норус ойых* jako 'pierwszy miesiąc wiosny'. Paas.: *nurăs* < pers. نوروز , jako 'drugi miesiąc']

Kwiecień : *Pok-ojch* [niejasne, może błąd w zapisie lub odczytaniu]

Maj : *Akk-ojch* [zob. niżej na drugiej liście]

Junjus : *Siu-ojch* [*śu ujăh.* Сбоев: *сю ойх*, Золотн.: *сю оиых* 'pierwszy miesiąc lata'. Paas. 139: *śev-ujaχ* < *śu* 'lato'. Dziś *śu ujăhá* 'maj']

Juljus : *Seon-ojch* [niejasne, może źle odczytane?]

Sierpień : *Seplna-ojch* [również niejasne]
September : *Wyd-ojch* [zob. na drugiej liście]
Oktober : *Aon-ojch* [dziś *avăn ujăh* 'wrzesień']
Nowember [!] : *Eba-ojch* [*joba ojch.* Сбоев i Золотн.: *йоба ойх* tj. 'miesiąc jesiennych upominków' < *йоба* 'słup na mogile, na którym wiesza się upominki'; Paas.: *jub-ujăχ* 'miesiąc słupa'. Dziś *jupa ujăhé* 'październik'].
December : *Czuk-ojch* [Сбоев: *чук ойх*, Золотн.: *Чач ойых* 'ofiar', Paas. 190 *t'sü G ujə̂χ* 'ofiary'. Dziś *čük ujăhé* 'listopad'].
Miesiąc (roku) : *ojch* [*ujăh*]
Rok : *siol* [*śol* ~ *śul*, ts.]
Tydzień : *erne* [*erne*, ts.]
Styczeń : *kizin — kirlacz-ojch* (*Mun kirlacz*) silno [!] mroźny [zob. wyżej; pomieszane tu są chyba dwa miesiące zimy]
Luty : *Nors ojch*, odwilży [zob. wyżej]
Marzec : *Pozi-ojch*, odpoczynku, Сбоев: *пожа ойх*, Золотн.: *пож' оиых* 'bez zajęcia, swobody'; 'pusty, prosty, bez zajęcia, swobodny' ~ turec. *boš*; Paas.: *pu̯ž'ujə̂χ* Dziś *pu̯š ujăhé*].
Kwiecień
Maj : *Aga-ojch*, pola jarowego. [*aka ujăh.* Золотн. i Сбоев: < *аγа ойых* < *аγа* 'pług', Paas.: 2 *aĜa-ujə̂χ* 'trzeci miesiąc', 'odwilży'. Dziś *aka ujăhé* 'kwiecień']
Junius : *Siul-ojch* albo *Chyr-ojch* 'lata, wesela, dziewic' [zob. wyżej *siu ojch*, *hir-ujăh.* Золотн.: *хир ойых* następuje jako 'trzeci miesiąc lata, dziewic wesela'. Сбоев: *хир ойх* jako 'siódmy miesiąc roku'. Dziś *śu ujăhé* 'maj']
Julius : *Uda-ojch*, sianokosów [Сбоев: ts. *со хир ойх*, Золотн.: *ид ойых* jako 'siódmy miesiąc roku, czwarty lata, sianokosów <*uda* 'siano'; dziś *uta ujăhé*; następuje on tam po *sürtme ujăh* < *śürtme* 'nawozić'; zob. Paas.: *śertme ujə̂x* < *śertme* 'ugór'. Dziś *śertme ujăhé* 'czerwiec']
Sierpień : *Siorli-ojch* jagód [*śyrlý ujăh.* Сбоев, Золотн.: *сюрла ойх* jako 'ósmy'. Золотн.: *сюрла ойых* jako 'piąty miesiąc lata, miesiąc sierpa'. Paas.: *śurl-ujə̂χ* < < *śurl* 'sierp', zob. węg. *sárló*; dziś *śurla ujăhé* 'sierpień']
September : *Bidan-ojch* lna [= lnu] [Золотн.: *индин ойых* 'miesiąc lnu, pierwszy miesiąc jesieni'. Сбоев: *бидин ойх* 'dziewiąty miesiąc roku', Paas. 26 *jə̂Dεm ujə̂m* 'młócki']
Oktober : *Awyn-ojch* młódzby [*avăn ujăh*, zob. Сбоев: *севын ойх* jako 'dziesiąty'. Золотн.: *авын ойых* < ros. *овин* 'młócka'. Paas. jw.; dziś *avăn ujah*, 'wrzesień']
November : *Jeba-ojch* pominki [= upominki] [zob. Сбоев, Золотн.: *йоба ойх* lub *ойых* 'miesiąc jesiennych upominków', *йоба* 'słup na mogile, na którym się wiesza upominki'[30]. Paas. *juß-ujə̂χ* 'słupa mogilnego'. Zob. na poprzedniej liście: *eba ojch.* Dziś *jupa ujăhé*].
December : *Czuk-ojch* [jw.]

---

[30] T. Passek, B. A. Latynine, *Les „Youba" Tchouvaches*, „Eurasia Septentrionalis Antiqua" (Helsinki) 4, 1929, s. 300—311.

Dzień : *kon* [*kun* ts.]
Piątek : *arnia kon* [*erne kun*, ts.]
Subota [!] : *szumat kon* [*šămat kun*, ts.]
Niedziela : *Wyrys arne kon* [*vyrs arni kun*, ts.]
Poniedziałek : *Tyndy kon* [*tunti kun*, ts.]
Wtorek : *Utlari kon* [*ytlari kun*, ts.]
Środa : *Jon kon* [*jun kun*, ts.]
Czwartek : *kizin arne kon* [*kěšn erni kun*, ts.]
Pominki : *Joba* [*juba* ~ *jupa*, ts., zob. wyżej przy nazwach miesięcy]
święto zboża : *czukleń* [*čükleme*, 'obrządek ofiary']
Nowy rok : *Norus* od słowa perskiego *najrus* [zob. wyżej przy nazwach miesięcy]
Bóg ofiary : *Churban* [ogólnotur. *kurban* 'ofiara', Radloff, II, 962]
stróż : *ałyk aziagan* [*alĕk ažagan* 'otwierający drzwi']
lato : *siu* [*śu*, ts.]
jesień : *kiur* [*kör*, ts. Paas. 69 : *kar*]
zima : *challe* [*hĕl* 'zima', *hĕlle* 'zimą']
słońce : *chwel* [*hĕvel*, ts.]
księżyc : *ojch* [*ujăh*, ts., też w znaczeniu 'miesiąc roku', zob. wyżej [31]]
gwiazdy : *szeder* [*śăldăr*, ts.]
niebo : *kiult* [32] [*pĕlĕt*, ts.; wymiana *p* > *k* niejasna]
powietrze : *szuliż* [*jivĕś* ~ *jĕvĕś* 'pogoda']
grzmot : *kederła* [niezidentyfikowane]
tęcza : *ajar* [?, może *ujar* 'ładna pogoda'; takie znaczenie jest w innych rzędach językowych. Może marijs. *ajar* 'ładna pogoda']
błyskawica : *czilenia* [dziś *śiśem*, ts.]
deszcz : *diur* [*jur*, ale to 'śnieg']
mgła : *tuman* [*tăman*, ts.]
ziemia : *wyryk* [chyba źle przepisane, *vyrăn* 'miejsce'?]
mróz : *siwè* [*syvĕ* 'zimny']
odliga : *gibè* [niezidentyfikowane]
śnieg : *jór* [*jor* ~ *jur*, ts.]
wiąz : *churania* [*hurama*, ts.]
południe : *kunderła* [*kăntărla*, ts.]
wschód : *cirke* [niezidentyfikowane]
zachód : *chwel* [*hĕvel anni* 'zachód słońca']
czeremcha : *szymyrt* [*śĕmĕrt*, ts. Paas. 132, Ašm. *çĕmert*]
głóg [33] : *sialian'sirły* [*śĕlan śyrly*, ts. Paas. 149]

---

[31] W tekstach mowa jest o bogu-księżycu *ojch tora* od tatarskiego słowa *oj* 'księżyc'.
[32] W tekstach mamy na niebo *tolt* i *piult*.
[33] Niejasne, czy autor pod nazwą głóg rozumie *Crataegus*, czy dziką różę *Rosa canina*, *Hundsrose*; H. Paasonen objaśnia czuwas. *śĕlan śyrly* niejasno: 'Hagebutte, Hundsrose, Heckenrose'.

księżyc : *ojch* [*ujăh*, ts., zob. wyżej ts.]
gwiazdy : *siułdyr* [*śăldăr*, zob. wyżej *szeder*]
niebo : *kiult* [zob. wyżej]
rano : *yr*, *yrbè* [*ir* ~ *yran*, ts.]
dzisiaj : *pajan*[34] [*pajan*, ts.]
wczoraj : *inier* [*ener*, ts.]
siekiera : *porda* [*purdă*, ts.]
syn : *uł* [*yvăl*, ts. Paas. 19, por. kaz. tat. *ul*, Räs. Tschuw. Lehnw. s. 358]
córka : *chir* [*hĕr*, 'córka, dziewczyna']
miód : *pył* [*pyl*, ts.]
kożuch : *kuiryk* [*kerek*, ts.]
ul : *ulmorła* [niejasne]

smaczny : *tutły* [*tutlĕ*, ts.]
gorzki : *juziè* [*jüžĕ*~*jüśĕ*, ts.]
kwaśny : *juziè* [jw.]
słodki : *tutły* [jw.]
nudny : *chuj chała* [*hujhĕlĕ*, Paas. 48 'traurig, betrübt', raczej więc: 'znudzony']
wesoły : *łaich* [*lajăh* < arab. *laik* 'dobry, dogodny, passend angemessen', Paas. 80]
zdrowy : *sywe* [*syvă*, ts.]
chory : *czirle* [*č'irle*, ts.]
krzywy : *sokar* [*sókkĕr*, Paas. 'blind'. Może powstało jakieś skojarzenie z *kokĕr* 'krzywy', Paas. 75]
prosty : *turnè* [*türe*, ts. por. mari. *tör*, ts., por. Ramstedt, Bergtscher. Sprachst., s. 148]
miły : *juradat* [przypuszczalnie pochodne od *jurat*. Paas. 31 'lieben, gern haben']
obrzydliwy : *łajchmar* [*lajăhmar* 'niedobry, niedogodny']
zielony : *kuak* [*kăvak*. Paas. s. 71, 'blaulich, taubenfarbig', raczej więc 'siwy', zob. też Золотн. s. 77: *квак* 'siwy, niebieski', też w znaczeniu 'niebo', por. tur. *gök*~*kök*, zob. też poniżej 'siny' i 'siwy']
żółty : *sak* [może pomyłka, *sară*]
czerwony : *chirle* [*hĕrlĕ*, ts.]
siny : *simius* [*simăs* 'zielony'. Może pomieszanie z 'zielony' *kuak*, zob. też uwaga wyżej o kolorach]
silny : *sirep* [*s'irĕp*, ts.]
słaby : *naczeár* [*năcar* 'zły, lichy, chudy, słabowity, zgrzybiały, biedny']
twardy : *chyde* [*hidĕ*, ts. Paas. s. 47: 'hart, fest']
mięki : *semziè* [*s'emz'e*, ts.]
lękliwy : *chorat'* [od czasown. *hĕrat-* 'sich fürchten', Paas.]
smukły : *siwdzie* [*siveǯ'e* 'podobający się'; w kolumnach udm. i marijs. to samo znaczenie]

---

[34] W tekstach: *pojan*.

brodaty : *pusuk* [Ašm. IX s. 193: пысык 'starszy'], *suhała* [*sŭχal*, Paas.: 'bast']
siwy : *kwak* [zob. wyżej *kuak* 'zielony', dziś *kăvak*]
piękny : *chitre* [*hitre*, Paas.: 'nett, sauber, reinlich', Ašm. XVI, s. 137: *xumpe* 'piękny']
krwisty : *mendyr* [*mĕndĕr*, Paas., s. 87: 'feist, fett, beleibt']
blady : *chitkan* [*hytkan*, Paas., s. 47 'szczupły']
ospowaty : *czatra* [*šatra*, ts.]
gładki : *jaga* [*jaga*, ts.]
kosmaty : *tykle* [*tĕklĕ*, Paas. 'haarig']
szary : *kwak* [zob. wyżej 'zielony, siny, szary, siwy', Paas., s. 71: *kəvak* 'niebieski, siwy, szary'. W językach ałtajskich określenia kolorów są dość skomplikowane i płynne, szczególnie w zakresie takich barw, jak 'siny', 'niebieski', 'zielony', 'szary' itd.; zob. I. Laude-Cirtautas, *Der Gebrauch der Farbezeichnungen in den Türkdialekten*, Wiesbaden 1961]
piany [= pijany] : *juser* [*üsĕr*, ts.]
trzeźwy : *orè* [*ură*, ts.]
bogaty : *pajan*[35] [*pujan*~*pojan*, ts.]
biedny : *siok*, *urod* [może z *śok*~*śuk* nie ma? Jest i 'biedny' *čuhăn*]
obiad : *obad* [rusycyzm]
kolacja : *koszeki abad* [chyba *kaśki abad* < *kaś* 'wieczór']
śniadanie : *cyrha abad* [chyba *irhi abad* < *irhi* 'poranny']
głodny : *wysie* [*vyśă*, ts.]
wąchać : *turdos* [*turtaś* 'wąchać, siąknąć, palić tytoń']
smrodzić : *szyrszły* [*šăršlă*, Paas. 151 'übelriechend, stinkend']
nie[na?]sycony : *sirietrandan* [niezidentyfikowane]
opa[t?]rzony : *sinnderma* [czy nie z *śidet* 'dość', Paas. 137, lub *śideléklé* 'hinreichend']
myć się : *picz wos* [*piče* acc. od *pit* 'twarz' + *uś* 'czyścić']
ubierać się : *sukman tehnaz* [*săhman* 'kaftan' + *tĕhĕn* — 'sich anziehen, ankleiden', Paas.]
czesać się : *siusren turas* [*śüśren tureś* 'czeszą we włosach', ściśle: 'od włosów']
skrobać się : *chusiáz* [*hyrsa tasat*, ts.]
podsiedziołek : *nierczyk* [*ĕnĕrčĕk* 'siedzenie', l. podw.]
rzemień od podsiedziołka : *orkułach* [niezidentyfikowane]
szleje : *kotłach*[36] [*kutlăh*, ts.]
lejce : *giebe* [*jeven*, ts.]
osina : *wus* [*ăvăs*~*us* 'osika'. Räs. Et. s. 3]
malina : *chłazierły*[37] [*hamla-śyrly*, Paas. 'Himbeere'. Ašm.: *хамла çырли*, ts.]
poziomka : *sirła* [*syrla*, Paas.: 'Erdbeere', Ašm.: *çерçырлы*]
bruśnica : *kiutmel* [*kĕtmel*, Paas.: 'Preisselbeere', Ašm. *кĕтмĕл*, ts. 'vaccinium vitis — idae']

---

[35] W tekstach: *bojan*.
[36] W tekstach kilkakrotnie: *kotłych*.
[37] W tekstach: *chora sirła*.

żórawina : *jeusy* [u Ašm. jest: *шур çырлы*] ts. 'vaccinium oxycoccus' = dziś *šur śyrły*. Może *jüšě* 'kwaśny'?]
pióro : *kokol* [niejasne]
podkowa : *tugan* [*tagan*, ts.]
kopyto : *pada* [niezidentyfikowane]
palec : *pornia* [*porne*~*pu̯rme*, ts.]
włosy : *sius* [*śüś*, zob. wyżej, ts.]
krzemień : *czoł* [*čul* 'kamień', Paas. 204: *vut-t' šu̯l* 'Feuerstein']
ogień : *wot* [*vut*, ts.]
fajka : *czylim* [*čělěm*, ts.]
fajkę palić : *czylim turdas* [*čělěm turtaś* 'oni zapalą' fajkę, 3 os. l. mn. cz. przyszł. od *čělěm turt*. 'palić fajkę']
chlebna dzieża : *siuzuz* [*kavas čěressi*, ts., może źle odczytane]
rzeszoto : *pałła* [*ala*, ts.; pochodzenie protetycznego *p*, występującego kilkakrotnie w tych tekstach — niewyjaśnione]
sito : *chil* [jest *kil*, ale w znaczeniu 'stępa']
kaczerga : *torczka* [*turčka*, ts.]
pościel : *wyrn* [*vyrăn* 'miejsce', jak wyżej]
poduszka : *sider* [*sytar*, ts.]
kołdra : *liti* [*utijal*, ts.]
piernat : *tiużak* [*tüšek*, ts.]
słoma : *ołłym*, *ołłom* [*olăm*, ts.]
worek : *myjch* czy *myjech* [*măjăh*, ts.]
dym : *tuidum* [*tětěm*, ts.]
komin : *mrija* [*mărje*, ts.]
drzwi : *ułak* [*alăk*, ts.]
płot : *kardà* [*karta*, *karda*, ts.]
konopie : *kondor* [*kantăr*, ts.]
nasienie konopne : *wurri kondor* [*vără kantăr*, ts.]
len, włókno : *idin jeten* [*jětěn*, ts.]
siemię lniane : *idi wurri* [*jětěn vără*, ts.]
młócić : *anzabas* [*avăn śap*, ts., przypuszczalnie 3 os. l. mn. cz. przyszł., *avăn śapaś* 'oni będą młócić']
susznia : *anti* [przypuszczalnie *avăn tip*, ts.]
stary : *wad* [*vade*~*vata*, ts.], *wadszyn* [*vat śyn* 'stary człowiek']
staruszka : *wadszyn* [*vat śyn* 'staruszka'], *kinemej* [*kinemej* 'staruszka, babcia']
wąsy, broda : *saher* [*suhal* 'broda']
droga : *sioł*[38] [*śol*~*śul*, ts.]
zbójca : *wor* [*vura*~*vără* 'złodziej']
sąsiad : *puskil* [*puskil*, ts.]
kaszel : *usluk* [*üslěk*, ts.]

[38] W tekstach: *szał*, *sioł*.

tydzień : *wierniè* [*arńa~erńe*, ts.]
rok : *sułdałak* [*śuldalĕk* 'cały rok']
żelazo : *tiner* [*timĕr*, ts.]
ćwiek : *tiner putó* [*timĕr păta*, ts.]
srebro : *kuimel* [*kĕmĕl*, ts.]
ołów : *tuchłan* [*hura tăhlan*, ts.]

Poza materiałami o charakterze leksykalnym, papiery K o h n a zawierają również pewne ilości tekstów w trzech językach. Jeśli chodzi o teksty czuwaskie, to mamy tu pieśni ludowe, modlitwy, przysłowia itd. O ile jednak materiały leksykalne — właśnie ze względu na ich charakter dość niejednolity, brak ujednoliconego systemu zapisu, zwykłe błędy popełniane przez amatora przy kwerendach językoznawczych — sprawiają wrażenie oryginalnych, autentycznych zapisów, dokonanych na miejscu, to przy tekstach pewności tej już nie mamy. Pisownia ich jest w zasadzie jednolita, brak niezrozumiałych zwrotów, dużo z nich sprawia wrażenie odpisanych. Rzeczywiście, na jednej z kartek znajduje się dopisek „z książki ... sprawdziłem w przejeździe styczeń 1865". Z jakiej książki? Niektóre nietrudno było sprawdzić. Tak więc pieśń zaczynająca się od słów:

Chorà chir'-zenie
Chorà torà siopatny [!]
Chirle chir-zenie
Chirle torà sioratry
Chir-zem chizir bołas-ran
Pipie [!] *torà sioratny*

odpisana została niewątpliwie z cytowanej publikacji S b o j e w a, gdzie tekst ten brzmi:

Хора хир зене
Хора тора сюратны
Хирле Хир-зене
Хирле Тора сюратны
Хир-зем хизир боласран
Пире Тора сюратны[39]

Fakt odpisania tej pieśni ze zbioru S b o j e w a jest chyba zupełnie oczywisty[40], o czym świadczy nie tylko sam tekst, ale nawet dywiz (średnik) w tych samych miej-

[39] Por. przypis 31.
[40] Podobny tekst przytacza zresztą H. P a a s o n e n w *Gebräuche und Volkdichtung der Tschuwassen*, Helsinki 1949 (podaję tekst w uproszczonej, stosowanej w tej rozprawie pisowni):

hĕrlĕ hĕrlĕ hĕrzĕrzĕne
savza turrý śuratnĕ
sarĕ sĕró oǯăzene
savza turri śuratnĕ...

scach, a także to, że K o h n przepisując z tekstu rosyjskiego pozostawił przez omyłkę w dwóch miejscach rosyjskie *p* (=*r*) zamiast polskiego *r* (*siopatny* i *pipie*).

Podobnie jest w jednej z modlitw, przy której zanotowano: „z książki". Wiele w tym okresie krążyło druków misyjnych pismem rosyjskim: K o h n ograniczył się przypuszczalnie tylko do transkrypcji tekstów według pisowni polskiej, przez co możemy poznać w pewnym stopniu jego system transkrypcyjny, oraz do przełożenia towarzyszących tym tekstom tłumaczeń rosyjskich na język polski. Oto np. początek tekstu „Ojcze Nasz":

Adij pirin piultsam sinere
Ojcze nasz, który jesteś w niebie
boriza turaggan jat' sanyn jasła
wiecznie żyjący, Imię twoje wielkie
bałdyr kildyn sanym pygys...
niechaj będzie, niech przyjdzie Twoje królestwo...

Przy wykazie bóstw czczonych przez Czuwaszów autor zaznaczył: „niektórzy pisarze czuwaszkich bogów liczą następnie". Nie jest to więc tekst oryginalny.

Wiele tekstów posiada podpis z tłumaczeniem na polski czy rosyjski, a nawet część tekstów odpisanych jest po rosyjsku[41]. Zwracamy przy tym uwagę, że materiał leksykalny tych tekstów — aczkolwiek mógłby nam pomóc w identyfikacji pewnych wyrazów w opublikowanym słowniczku — w zasadzie do słowniczka nie wchodzi. Co więcej, występują nawet pewne różnice w pisowni i w formie wyrazów: w słowniczku są bowiem zanotowane formy bardziej gwarowe, a w tekstach formy ogólnie przyjęte. Wszystko to dowodzi, że chociaż któreś z tych tekstów (np. przysłowia) mogą okazać się równie oryginalne i zasługiwać będą na opracowanie, to jednak tymczasem ograniczamy się tylko do materiału słowniczka jako oryginalnego i interesującego. Gdyby się okazało, że niektóre z tych tekstów zasługują na opracowanie i opublikowanie, to identyfikacja ich wymagałaby nowych, żmudnych poszukiwań w starych opublikowanych tekstach.

*

Poza słowniczkiem i tekstami czuwaskimi notatki Albina K o h n a zawierają jeszcze nieco materiałów i do innych języków ałtajskich. Nie są to języki z rejonu Czeboksarów, gdzie przebywał chyba najdłużej na zesłaniu, ale syberyjskie, jak się zdaje, później dopisane. Obok trzech głównych języków figurują czasem dopisane inne wyrazy z zaznaczeniem „karag" lub tylko „k". Są to wyrazy Karagasów; niektóre nie mają tego dopisku, ale ich umiejscowienie w czwartym rzędzie wskazywałoby na

[41] Uwagi te dotyczą również notowanych tekstów udmurckich czy marijskich, które również — w przeciwieństwie do listy wyrazów — nie sprawiają wrażenia, by pochodziły z oryginalnego zapisu, lecz są odpisem z książek; na jednym z tych tekstów mari figuruje zapiska „z książki na modlitwie...", na innym „ze słownika?", gdzie indziej „w okolicach Czeboksarów, wioska, gdzie sprawdziłem".

to, że możemy je do nich zaliczyć. Wyrazy te nadawałyby się do osobnego opracowania. K o h n zanotował również niektóre liczby karagaskie, dołączone do ogólnego zestawienia liczebników. Poza podstawowymi językami słowniczka podano tam także liczebniki oznaczone jako „tatarskie"; w rzeczywistości jednak są to nie liczebniki kazańsko-tatarskie (te ostatnie używane na terenie guberni kazańskiej włączał do czuwaskich), lecz wzięte z języka tzw. wówczas Tatarów minusińskich, tj. Chakasów. Te same liczebniki, nazywając je „tatarsko-ujgurskimi", opublikował w książce wydanej wespół z R. A n d r e e, *Sibirien*[42], w pisowni niemieckiej. Aczkolwiek w notatkach nie są one razem zestawione, to jednak zarówno ze względu na przejrzystość, jak i na oszczędność miejsca podajemy je tu obok siebie, przy czym pierwsza kolumna zawiera liczebniki „tatarsko-minusińskie czy tatarsko-ujgurskie", tj. chakaskie z rękopisu, w drugiej te same w wersji niemieckiej z *Sibirien*, w trzeciej próbę ich identyfikacji[43], w czwartej liczebniki karagaskie:

1	*ber*	*byrr*	*bir*	*byria*	
2	*ike*	*eky*	*ĭkĭ*	*ihỳ*	
3	*öcz*	*jusch*	*üš*	*us*	
4	*durt*	*tyrt*	*tört*	*dort*	
5	*bisz*	*besch*	*beš*	*pies*	
6	*altý*	*allty*	*altï*	*olta*	
7	*żidé*	*dzity*	*čitĭ*	*czede*	
8	*ciger*	*sygiss*	*sigĭs*	*ces*	
9	*tahyz*	*togos*	*togos*	*tohos*	
10	*un*	*on*	*on*	*on*	
11				*on byrie*	
12				*on ihy*	
13				*on uz*	
20	*egerme*	*sibrygy*	*čibĭrgĭ*	*jon*	*ihon*
30	*utyz*	*otuz*	*ôtoz*	*us jon*	
40		*knek*	*kirik*	*diszin*	
50		*ilich*	*îlix*	*ta bin*	
60		*allton*	*alton*		
70		*dziton*	*čiton*		
80		*sygson*	*sigïson*		
90		*togoson*	*toγïson*		
100		*juss*	*yüs*		
1000		*on tschus*	*on čüs*		
		byrrmum	*bir muŋ* (czyli '10 setek')		

Jak więc widzimy, między listą zanotowaną w rękopisie a opublikowaną w książce istnieją — poza przyjęciem systemu pisowni niemieckiej — pewne dość wyraźne i konsekwentne różnice, przeważnie w systemie samogłoskowym (skłonność do

[42] A. K o h n, R. A n d r e e, op. cit., s. 3.

wymiany *o* > *u*, *e* > *y*, *i*, *y* > *o*), a także w spółgłoskowym, głównie w spirantach, których wymowa i odtwarzanie graficzne sprawiały Kohnowi wiele kłopotów. Zwraca jednak uwagę, że i lista ogłoszona w *Sibirien* nie jest w pełni konsekwentna (np. *jus* obok *on tschus*), nie mamy więc dowodu, aby to była zweryfikowana lista ze słowniczka.

Jest jeszcze kilka wyrazów na boku oznaczonych literką „b". Czy są to może wyrazy baszkirskie? Pozostaje kwestią, czy Kohn, zestawiając wyrazy nieraz podobne z języków należących do grupy tureckiej, zdawał sobie sprawę z istoty ich podobieństwa, z cech pokrewieństwa językowego? O pokrewieństwie tym chyba wiedział, czytał przecież prace np. Radłowa, niemniej jego wiedza językoznawcza, jak to już wspomnieliśmy, nie była pogłębiona, raczej więc wątpić należy, że zdawał sobie sprawę z różnicy między podobnymi do siebie wyrazami w językach czuwaskim, karagaskim, czy ujgurskim, a podobnymi do siebie wyrazami w udmurckim czy marijskim, będącymi tylko zapożyczeniami.

Poza zamieszczoną już listą Kohn podaje jeszcze jedną listę liczebników, które, choć przez niego nie nazwane, łatwo jest zidentyfikować jako buriackie. Podaje je dwukrotnie: raz przy zestawieniu liczebników w tych kilku językach, drugi raz inaczej na osobnej kartce. Wreszcie daje je — obok poprzednich — w swej książce o Syberii. Widać od razu, że zestawienie liczebników buriackich na osobnej kartce jest podobne do drukowanego; być może jest to jego podstawa, przerobiona potem według pisowni niemieckiej. Stosunek tej listy do pierwszej i pochodzenie różnic nie są dla nas jasne. Dajemy w pierwszym rzędzie listę z wykazu ogólnego, w drugim z osobnej kartki, w trzecim z książki *Sibirien*, w czwartym identyfikację w pisowni naukowej ustalonej[43]:

1	*ryhyn*	*nige*	*nige*	(*negen*)
2	*choiur*	*chojor*	*chojor*	(*χojor*)
3	*gurbun*	*zurba*	*zurba*	(*gurban*)
4	*dyzbun*	*durba*	*durba*	(*durben*)
5	*taban*	*taba*	*taba*	(*taban*)
6	*zehun*	*zorchíe*	*sorchu*	(*zurgaan*)
7	*dało*	*dalon*	*dollon*	(*doloon*)
8	*najma*	*najma*	*hajme*	(*najman*)
9	*ihyn*	*jusso*	*jusso*	(*juγen*)
10	*arbun*	*arba*	*arbe*	(*arban*)
20		*chory*	*chory*	
30		*koczy*	*kotschy*	
40		*duczy*	*dutschy*	
50		*tabje*	*tubje*	
60		*zjara*	*sjaret*	
70		*tała*	*talla*	
80		*maje*	*maje*	

[43] O. Pritsak, *Das Abakan- und Čulymtürkische und das Schorische*, PhTF, I, 1959, s. 612.

90	*juré*	*jaré*
100	*vu*	*zu*
1000	*arbavu*	*arbazu*

Inne wreszcie wyrazy zdołałem zidentyfikować jako pochodzące z języka Ewenków (Lamutów)[44]; omawiam je w analizie fragmentów rękopisu, dotyczących języków ugrofińskich. W każdym razie, jako pochodzące z języka ludu syberyjskiego, nie należą do podstawowego zrębu notatek.

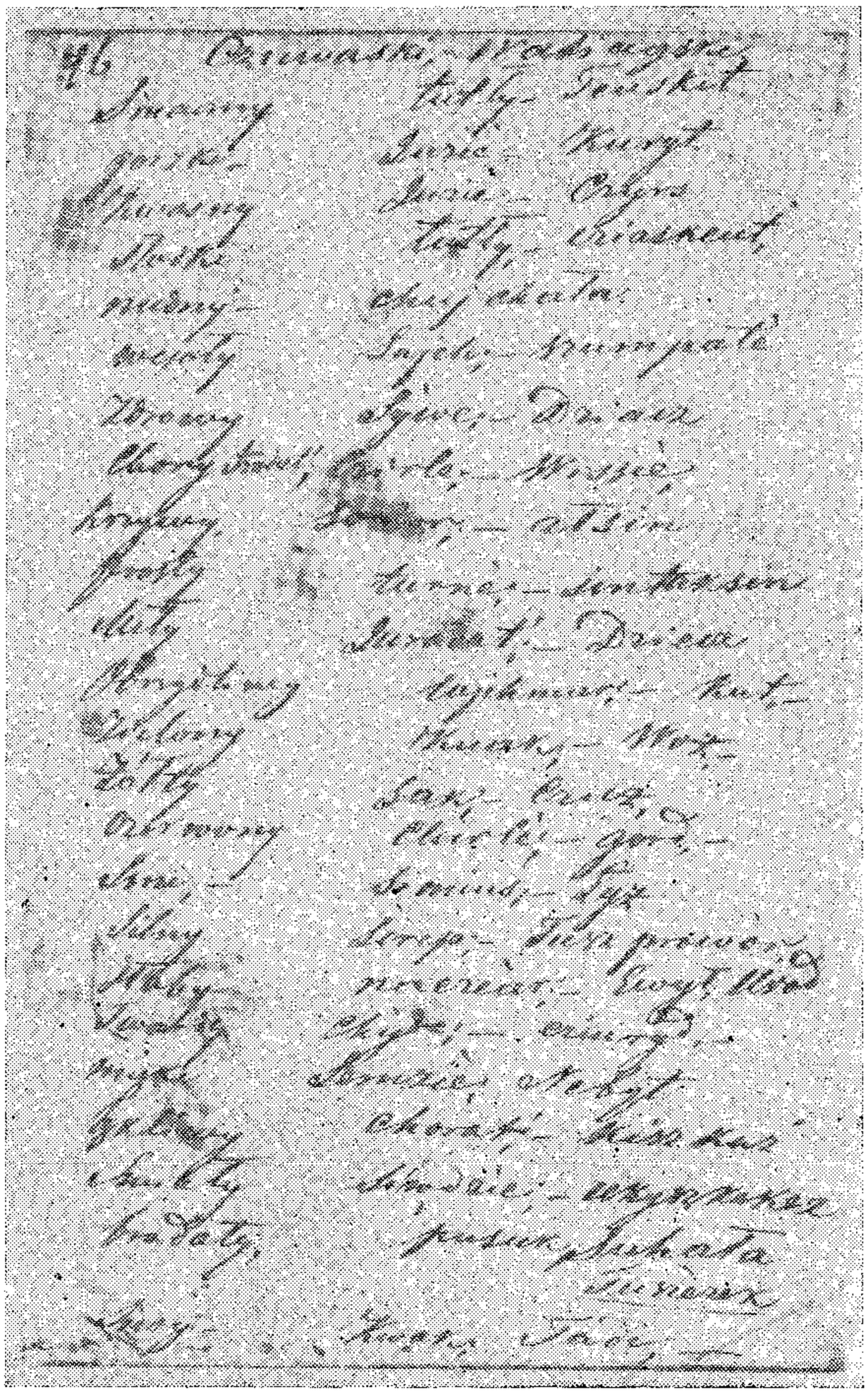

Stronica z rękopiśmiennego słowniczka polsko-czuwasko-udmurckiego Albina Kohna

Mimo że nie udało się odczytać wszystkich notatek K o h n a odnoszących się do języka czuwaskiego i języków mu pokrewnych, to jednak i to, co przygotowano do wydania, zdaje się zasługiwać na udostępnienie i wyzyskanie przez specjalistów[45].

[44] W zidentyfikowaniu pomógł mi uprzejmie prof. P. A a l t o w Helsinkach.

[45] Korzystałem również z pomocy prof. P. A a l t o, zob. też B e n z i n g, *Lamutische Grammatik*, Wiesbaden 1955, s. 70. Z tego samego rękopisu sąsiednie kolumny z wyrazami w językach udmurckim i marijskim ogłosiłem osobno, zob. J. R e y c h m a n, *A. Kona Rękopiśmienny słowniczek polsko-udmurcko-marijski z połowy XIX w.*, „Acta Philologica", Warszawa t. V, 1973.

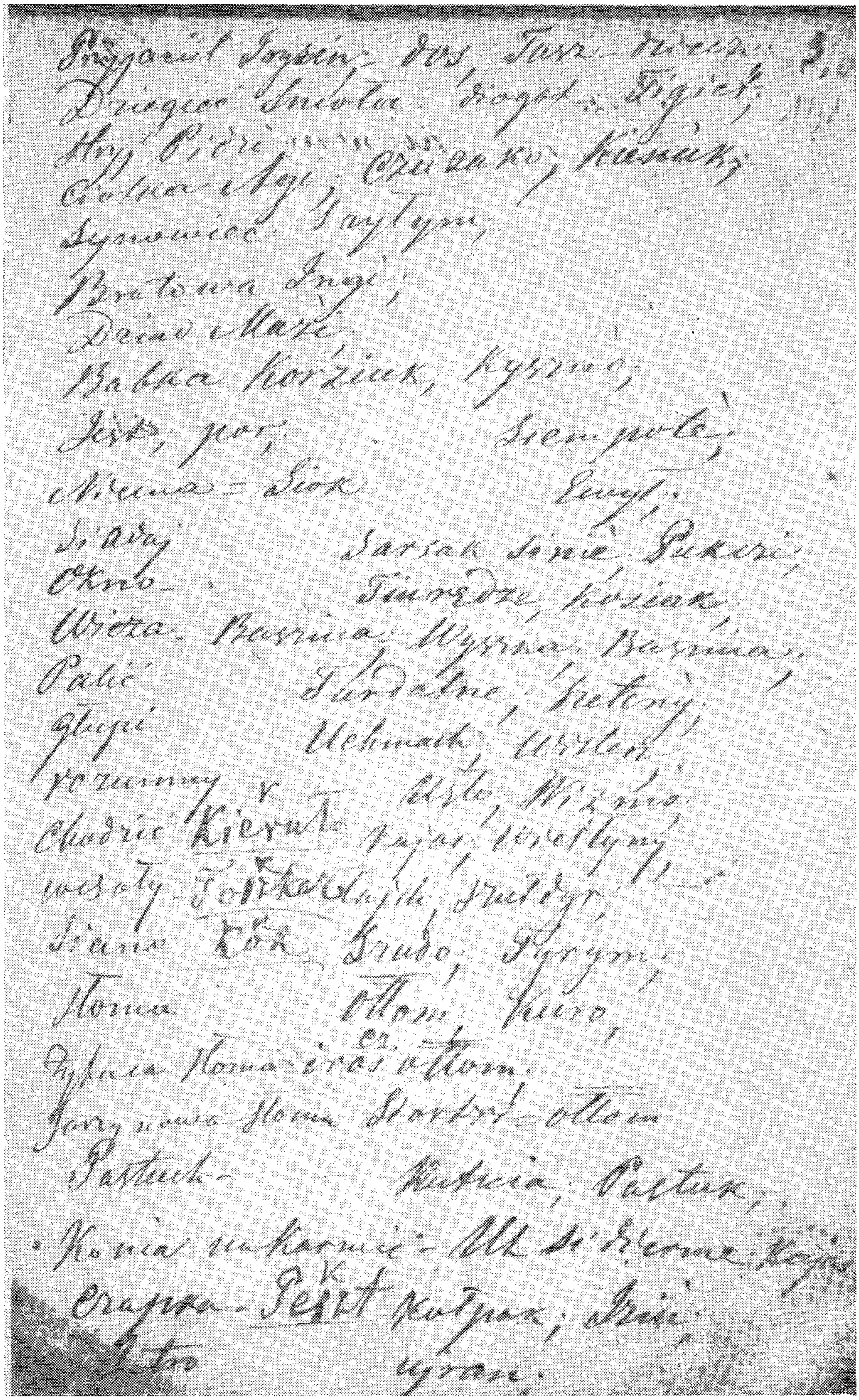

Stronica z rękopisu Albina Kohna zawierająca wyrazy polskie i ich odpowiedniki czuwaskie, udmurckie, a także częściowo karagaskie

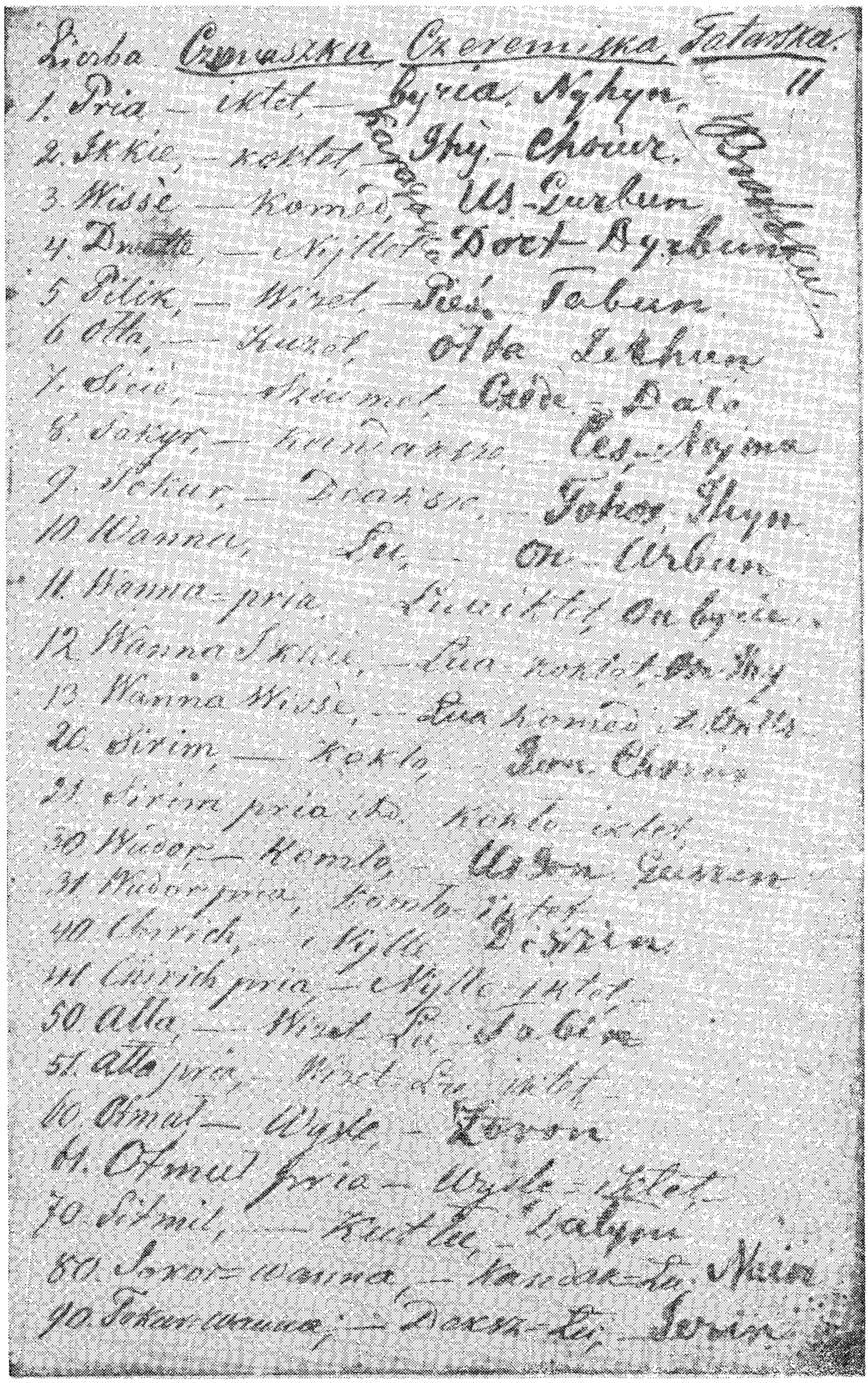

Kartka z rękopisu Albina Kohna zawierająca wyrazy polskie i ich odpowiedniki w czeremiskim, czuwaskim, udmurckim i częściowo w innych tureckich językach

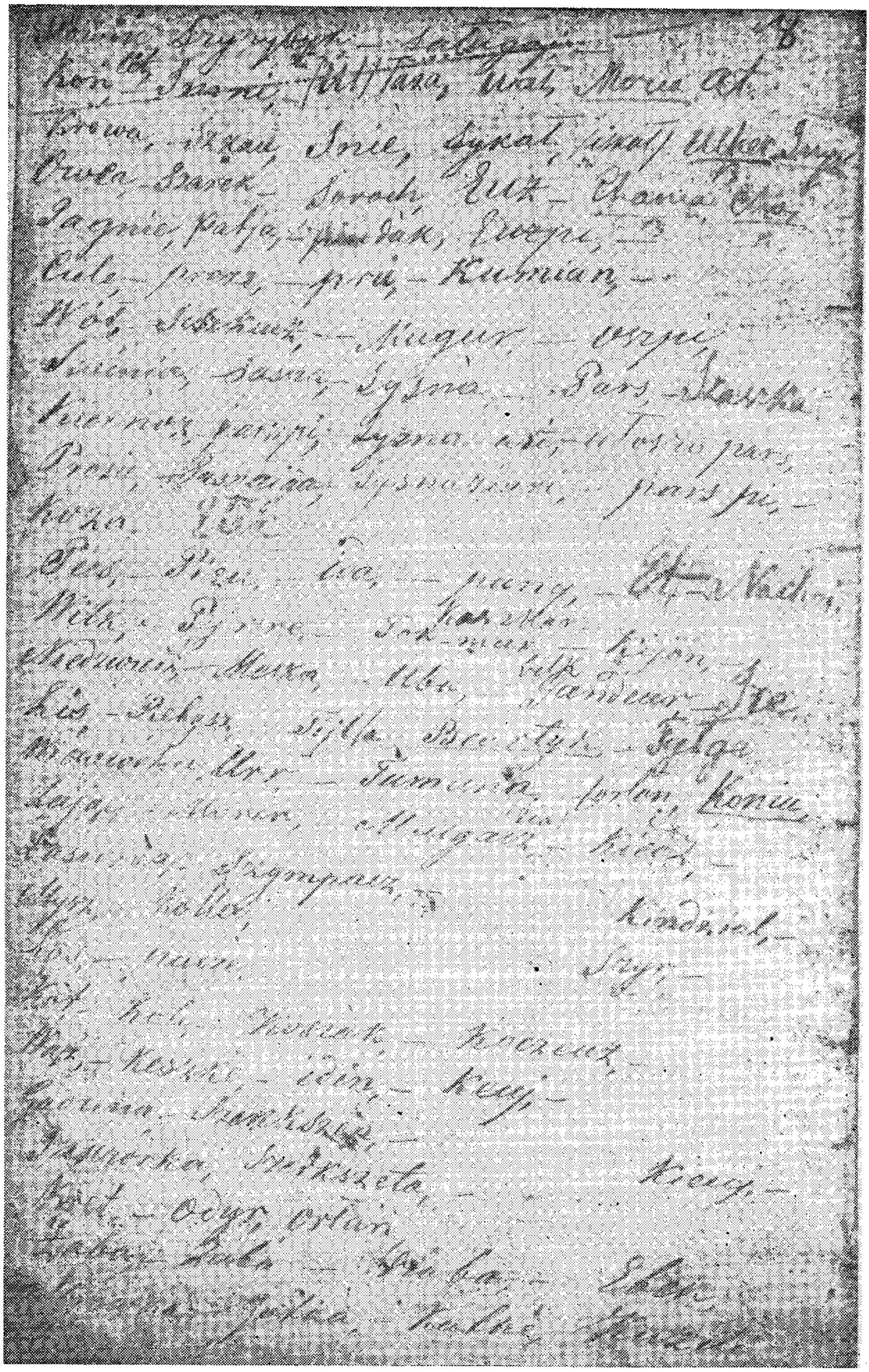

Karta z rękopisu Albina Kohna zawierająca liczebniki w językach czuwaskim, marijskim, karagaskim i buriackim